

Unofficial Translation

संयुक्त राष्ट्रसंघ

CCPR

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध

वितरण: नियन्त्रित*¹

CCPR/C/94/D/1469/2006

६ नोभेम्बर २००८

मूलभाषा: अंग्रेजी

मानवअधिकार समिति

९४ औं सत्र

१३-३१ अक्टोबर २००८

दृष्टिकोणहरू

निवेदन नं : १४६९/२००६

निवेदक : यशोदा शर्मा (एड्भोकेसी फोरम-नेपालद्वारा कानुनी प्रतिनिधित्व गरिएको)

कठित पीडित : निवेदिकाको श्रीमान् सूर्य प्रसाद शर्मा

पक्षराष्ट्र : नेपाल

निवेदन गरिएको मिति : २६ अप्रिल २००६ (प्रारम्भिक जाहेरी)

सन्दर्भ दस्तावेज : ९ मे २००६ मा पक्षराष्ट्रलाई प्रेषित विशेष प्रतिवेदकको नियम ९१ को निर्णय (दस्तावेजको रूपमा हैन)

निर्णय अवलम्बित गरिएको मिति : २८ अक्टोबर २००८

¹ Made public by decision of the Human Rights Committee.
GE.08-44983

बिषयवस्तु : बेपत्ता, नजरबन्द

कार्यविधिगत सवाल : उपलब्ध राष्ट्रिय उपचारहरू उपभोग नभएको

सारवान सवालहरू : बाँच्न पाउने अधिकार, यातना तथा अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार, व्यक्तिको स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकार, व्यक्तिको नैसर्गिक आत्मसम्मानको रक्षा ।

अनुबन्धका धाराहरू : धारा ६, ७, ९ र १० को सामञ्जस्यतामा धारा २, परिच्छेद ३

ऐच्छिक आलेखका धाराहरू : धारा ५, परिच्छेद २ (ख)

२८ अक्टोबर २००८ मा मानवअधिकार समितिले निवेदन नं. १४६९/२००६ को सन्दर्भमा ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद ४ अन्तर्गत यस अनुसूचीको लिखतलाई आफ्नो धारणाको रूपमा ग्रहण गरेको हो ।

(अनुसूची)

देहायको निवेदन सम्बन्धमा

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद ४ अन्तर्गतको मानवअधिकार समितिको धारणा (९४औं सत्र)

निवेदन नं १४६९/२००६ *²

निवेदक : यशोदा शर्मा (एड्भोकेसी फोरम-नेपालद्वारा कानुनी प्रतिनिधित्व गरिएको)
पीडित भनिएको व्यक्ति : निवेदिकाको श्रीमान् सूर्य प्रसाद शर्मा
पक्षराष्ट्र : नेपाल
निवेदन गरिएको मिति : २६ अप्रिल २००६ (प्रारम्भिक जाहेरी)

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको धारा २८ अन्तर्गत गठित मानवअधिकार समिति,
२८ अक्टोबर २००८ को बैठकमा

नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको ऐच्छिक आलेख अन्तर्गत यशोदा शर्माले
मानवअधिकार समितिसमक्ष पेश गरेको निवेदन नं १४६९/२००६ उपर विचार गरिसकेपछि,

निवेदिका र राज्यपक्षले उपलब्ध गराएको सम्पूर्ण लिखित जानकारीलाई मध्यनजर गर्दै,

निम्नलिखित धारणा अवलम्बन गर्दछ :

ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद ४ अन्तर्गतको धारणा

१.१ २६ अप्रिल २००६ मा दर्ता गराइएको यस निवेदनको निवेदिका श्री यशोदा शर्मा, जन्म मिति ०३ मे १९६७ भएको एक नेपाली नागरिक हुनुहुन्छ। उहाँले आफ्नो र बेपत्ता पारिएका श्रीमान् सूर्य प्रसाद शर्मा, जन्म मिति २७ सेप्टेम्बर १९६३, को हकमा यो निवेदन दर्ता गराउनुभएको हो। उहाँले आफ्नो श्रीमान्लाई बेपत्ता पारेको घटनाको निष्पक्ष अनुसन्धान नगरी राज्यपक्षले अनुबन्धको धारा ६, ७ र ९ तथा धारा १० को सामञ्जस्यतामा धारा २, परिच्छेद ३ को

² The following members of the Committee participated in the examination of the present communication: Mr. Abdelfattah Amor, Mr. Prafullachandra Natwarlal Bhagwati, Ms. Christine Chanet, Mr. Maurice Glèlè Ahanhanzo, Mr. Yuji Iwasawa, Ms. Helen Keller, Ms. Iulia Antoanella Motoc, Mr. Michael O. Flaherty, Ms. Elisabeth Palm, Mr. Rafael Rivas Posada, Sir Nigel Rodley and Mr. Ivan Shearer.

उल्लंघन गरेको दावी गर्नुभएको छ । उहाँलाई एड्भोकेसी फोरमले कानुनी प्रतिनिधित्व गरेको हो । नेपाल १४ मे १९९१ देखि यातनाविरुद्धको अनुबन्ध र यसको ऐच्छिक आलेखको पक्षराष्ट्र बनेको हो ।

१.२ १२ फेब्रुअरी २००८ मा राज्यपक्षले यस निवेदनको ग्राह्यतालाई विषयवस्तुसँग अलग राखी हेरिनुपर्ने अनुरोध गरेको थियो । समितिका तर्फबाट २९ फेब्रुअरी २००८ मा नयाँ पत्राचार सम्बन्धी विशेष प्रतिवेदकले यस मुद्दाको ग्राह्यता र विषयवस्तुलाई सँगै राखेर हेरिनुपर्ने निर्णय गरेको थियो ।

निवेदिकाद्वारा प्रस्तुत गरिएका तथ्यहरू

२.१ निवेदिकाको श्रीमान् पाँच वर्षसम्म नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) को गतिविधिमा भूमिगत रही १२ जनवरी २००२ मा घर फर्किएका थिए । प्रमुख राजनीतिक दलका जिल्लास्तरीय नेताले १४ अप्रिल २००२ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाग्लुङमा आत्मसमर्पण गर्न सल्लाह दिएपछि उनीहरूकै सहयोगमा एउटा निवेदनपत्र तयार पारे । तर सो दिन बिहान ५ बजे सैनिक पोसाकमा रहेका १० देखि १५ जनाको समूह उनको श्रीनगर टोल, बाग्लुङ जिल्लामा रहेको घर घेर्न आइपुगे । उनीहरूले निवेदिका र उनको श्रीमान्लाई उठाए । त्यसपछि नाम थर थाहा नभएका एकजना क्याप्टेन र अर्का एकजना सैनिक घरभित्र पसी निवेदिकाको श्रीमान्लाई ओछ्यानबाट तल झारे । उनलाई नियन्त्रणमा लिएपछि सोधपुछका लागि सैनिक हिरासतमा लिइएको बताए । उनीहरूले हातहतियार र माओवादी सम्बन्धी कागजपत्रका लागि घरको खानतलासी लिए तर केही पनि भेटिएनन् । सेनाले श्रीमान्लाई लगेपछि निवेदिका पनि पछिपछि जाँदै गर्दा उनको श्रीमान्लाई कालीदल गुल्म सैनिक ब्यारेकभित्र लैजाँदै गरेको देखेकी थिइन् । उनलाई भित्र जान दिइएन र सोधपुछ पछि उनको श्रीमान्लाई छाडिने बताइयो ।

२.२ १५ जनवरी २००२ मा निवेदिकाले श्रीमान्का लागि केही खानेकुरा र न्यानो कपडा लिएर ब्यारेकमा भेट्न गइन् तर उनलाई ब्यारेकभित्र प्रवेश गर्न दिइएन । सेनाले उनको श्रीमान् सुरक्षित भएको जानकारी दिए । २० जनवरी २००२ मा पनि उनलाई ब्यारेकभित्र प्रवेश गर्नमा रोक लगाइयो । सोही दिन श्रीमान्ले सुर्ती पठाइदिन भनेको छ भन्दै एकजना सैनिक उनको घरमा आए । ती सैनिकले आफ्नो परिचय भने खुलाएनन् । तर उनलाई शर्माले खाने गरेको सुर्तीको ब्रान्डबारे भने थाहा थियो । उक्त सैनिकले निवेदिकाको श्रीमान्लाई यातना दिइएको बताउँदै आफू शर्माले पठाएर त्यहाँ आएको बारे कसैलाई नभन्नु अनुरोध गरेका थिए । २२ जनवरी २००२ मा निवेदिकाले उनको श्रीमान्लाई सैनिक हिरासतमा चरम यातना दिइएको बारे हल्ला सुनेकी थिइन् ।

२.३ सन् २००२ को जनवरी २३ मा निवेदिका र उनको सासुलाई सैनिक ब्यारेकमा बोलाइयो । एकजना सैनिक ब्यारेकभित्र गए र केही समयपछि आएर शर्मालाई २१ जनवरी २००२ मा माओवादी लुकेर बसेको ठाउँ देखाउन अमलाचौर गाउँमा लैजाँदा भाग्यो भनेर जानकारी दिए । उनलाई मेजर चन्द्र बहादुर पुनले बताए अनुसार शर्मा भागदा कालीगण्डकीमा डुबेको भन्ने बताए ।

२.४ सन् २००२ को फेब्रुअरी २ का दिन निवेदिका मेजर चन्द्र बहादुर पुनलाई भेट्न भनी सैनिक ब्यारेक पुगिन् । उनले श्रीमान्लाई कुन अभियोग अन्तर्गत पक्राउ गरिएको र श्रीमान्को स्वास्थ्य अवस्था कस्तो छ भनी सोधिन् । तर मेजर पुनले उनको श्रीमान्लाई सेनाले माओवादी आतंककारीहरूको पहिचान गर्न लिएर गएको अवस्थामा भागेको भनी बारम्बार दोहोर्‍याइरहे । निवेदिकाले सेनाले उनको श्रीमान्लाई मारेको भए लास देखाउन अनुरोध गरिन् । तर मेजरले मारेको अस्वीकार गर्दै अन्य जानकारी दिन मानेनन् र निवेदिकालाई त्यहाँबाट जान भने ।

२.५ सन् २००२ को फेब्रुअरी ३ मा निवेदिकाले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई भेट गरी कुन कानुन अन्तर्गत उनको श्रीमान्लाई थुनिएको हो भनी जानकारी मागिन् । तर प्रमुख जिल्ला अधिकारीले संकटकाल लागू भएकोले उनको श्रीमान्को अवस्थाबारे पूर्ण जानकारी दिन असमर्थ भएको बताए । ४ फेब्रुअरी २००२ मा श्रीमान्को स्थितिबारे जानकारी लिन निवेदिकाले जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाग्लुङ्गमा सम्पर्क गरिन् तर जिप्रकाले उनको मुद्दाको बारेमा सुन्न फुर्सद नभएको बताए । तत्पश्चात् पनि उनले आफ्नो श्रीमान्को बारेमा जानकारी लिन विभिन्न सम्बन्धीत निकायहरूमा धाइरहिन् ।

२.६ सन् २००२ को फेब्रुअरी १२ गतेका दिन एम्नेस्टी इन्टरनेसनलले सूर्य शर्माको मुद्दामा अर्जेन्ट अपिल जारी गर्‍यो । ९ सेप्टेम्बर २००२ मा निवेदिकाले राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगमा निवेदन हालिन् । २० जनवरी २००६ मा आयोगले सम्बन्धीत कार्यालयहरूलाई पत्राचार गरेको जानकारी गराएपनि सूर्य शर्माको बारे थप जानकारी पत्ता लगाउन सकेन । निवेदिकाले विभिन्न मितिमा अन्य थुप्रै मानव अधिकारवादी संघसंस्थाहरूलाई पनि गुहारिन् तर कसैले पनि उनलाई सहयोग गर्न सकेन ।

२.७ सन् २००३ फेब्रुअरी महिनाको ४ गते निवेदिकाले सर्वोच्च अदालतमा गृह मन्त्रालय, रक्षा मन्त्रालय, प्रहरी मुख्यालय, सैनिक मुख्यालय, बाग्लुङ्ग जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाग्लुङ्ग जिल्ला प्रहरी कार्यालय र बाग्लुङ्गको खड्गदल सैनिक ब्यारेकलाई विपक्षी बनाई बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गराइन् । ५ फेब्रुअरी २००३ मा सर्वोच्च अदालतले विपक्षीहरूको नाउँमा कारण देखाऊ आदेश जारी गर्दै पीडित भनिएको व्यक्तिको थुनाबारे जानकारी दिन विपक्षीहरूको नाउँमा आदेश जारी गर्‍यो । फेब्रुअरीदेखि अप्रिल २००३ सम्ममा सबै विपक्षीहरूको प्रतिउत्तर पत्र प्राप्त भयो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाहेक अन्य सबै विपक्षीहरूले सूर्य शर्माको पक्राउ र थुनाबारे इन्कार गरे । उनीहरूले शर्मालाई पक्राउ गर्न आदेश जारी नगरेको, पक्राउ नगरेको र गैरकानुनी थुनामा नराखेको दावी गरे । यसका साथै उनीहरूले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट खारेज गर्न समेत माग गरे । तर प्रमुख जिल्ला अधिकारीको प्रतिउत्तर पत्रमा भने सुरक्षाफौजले शर्मालाई पक्राउ गरेको र गस्तीमा जाँदा नदीमा हामफाली बेपत्ता भएको अभिलेख रहेको जानकारी दिएको थियो । सर्वोच्च अदालतले प्रमुख जिल्ला अधिकारीसँग सो सम्बन्धमा थप जानकारी मागेको थियो । २ अप्रिल २००३ मा लेखेको प्रमुख जिल्ला अधिकारीको पत्रमा कालीदल ब्यारेकका सुरक्षाफौजले २१ जनवरी २००२ को बेलुका ४ बजेतिर शर्मासँगै दोभान जाने बाटोमा पेट्रोलिङ्ग गरिरहेको अवस्थामा माओवादीबाट एम्बुसमा पारिएको र सोही समयमा शर्माले भाग्ने कोसिस गरी नदीमा हामफालेपछि बाहिर ननिस्किएपछि नदीमा डुबेको आशंका गरिएको उल्लेख

गरेको थियो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले सो घटनाबारे निवेदिकालाई मौखिक रूपमा जानकारी गराइएको पनि उल्लेख गरेको थियो ।

२.८ सर्वोच्च अदालतले सूर्य शर्माको सम्बन्धमा सिडिओले उपलब्ध गराएको जानकारीलाई समर्थन गर्ने महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसँग यस सम्बन्धमा थप जानकारी माग गयो । यस कार्यालयले कालीदल गुल्मको अन्यत्र सरुवा भएकोले त्यस ठाउँमा खड्गदल गुल्म आएकोले यस गुल्मले शर्मालाई पक्राउ नगरेको र अघिल्लो गुल्मले शर्माको बारेमा यस गुल्मलाई कुनै जानकारी नदिएको बतायो । १२ नोभेम्बर २००३ मा सर्वोच्च अदालतले शर्मालाई कुन कानून अन्तर्गत पक्राउ गरिएको हो प्रस्ट पार्न प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई आदेश दियो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले शर्मालाई आफ्नो आदेशले पक्राउ गरेको नभई कालीदल गुल्मले आफ्नो अनुसन्धानका लागि पक्राउ गरेको भनी जानकारी दियो । प्रमुख जिल्ला अधिकारीले कुनै पनि शंकास्पद व्यक्तिलाई पक्राउ गर्नसकिने र अनुसन्धानका लागि हिरासतमा राख्न सकिने र शर्माको सोही क्रममा मृत्यु भएको जानकारी दियो ।

२.९ बेपत्ता व्यक्तिहरूको अवस्था सार्वजनिक गर्न सन् २००४ मा बनेको मालेगो आयोगले सन् २००४ को १२ सेप्टेम्बरमा बेपत्ता व्यक्तिहरूको सूची सार्वजनिक गरेको थियो जसमा शर्माको नाम र प्रमुख जिल्ला अधिकारीको भनाइ पनि समावेश गरिएको थियो । २ फेब्रुअरी २००५ मा गृह मन्त्रालयले लेखेको पत्रले पनि सिडिओको भनाइलाई समर्थन गर्दै शर्मालाई सैनिक हिरासत वा आफ्नो नियन्त्रणमा नराखिएको जानकारी गरायो ।

२.१० सन् २००५ को फेब्रुअरी १६ गते सर्वोच्च अदालतले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट खारेज गरिदियो । निवेदिकाले कुन आधारमा रिट खारेज गरिएको हो भन्ने थाहा पाउन ७ महिनासम्म पर्खिनुपयो । उनलाई २३ सेप्टेम्बर २००५ मा जानकारी गराउँदै उनको श्रीमान् नदीमा हामफालेर बेपत्ता भएकोले उनी राज्यको हिरासत वा नियन्त्रण नरहेको भन्ने बुझिएकोले रिट जारी गर्नु नपर्ने भन्ने जानकारी प्राप्त गरिन् । बन्दीप्रत्यक्षीकरण सम्बन्धी रिटमा व्यवस्था भएबमोजिम सर्वोच्च अदालतले मृत्युको कारण जे भए पनि विपक्षीहरूलाई शर्माको लास देखाउन आदेश दिएन ।

उजुरी

३.१ निवेदिकाले धारा २, परिच्छेद ३ को उल्लंघनमा प्रभावकारी उपचार नपाएको दावी गरेकी छिन् । उनको श्रीमान् बेपत्ता पारिएको घटनाको पूर्ण अनुसन्धान नभएको गुनासो गरेकी छिन् । उनको श्रीमान्लाई संकटकाल घोषणा भएको अवस्थामा पक्राउ गरिएकोले अनुबन्धको धारा ४ ले धारा ६, ७, ८, ११, १५, १६ र १८ अन्तर्गतको व्यवस्थालाई हरण गर्न छुट दिँदैन र संकटकाल नै लागू भएको भए पनि उनको श्रीमान्लाई बेपत्ता बनाउनु आवश्यक थिएन भन्ने निवेदिकाले स्मरण गर्छिन् । उनी तर्क गर्छिन् कि थुनुवाहरूको उचित र दुरुस्त रेकर्ड नराखिनुले उनीहरूमाथि यातना तथा अन्य हिंसा हुने सम्भावना रहन्छ । सर्वोच्च अदालतले अनुसन्धानका लागि आदेश दिएन न त पीडकहरूलाई न्यायिक कठघरामा नै ल्यायो । उनी यातना क्षतिपूर्ति ऐन १९९६ ले पनि यातनाको बारेमा पीडितले नै विस्तृत जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको र त्यस्ता जानकारी प्रायः प्राप्त गर्न नसकिने हुनाले उक्त ऐन ज्यादै संकुचित भएको

तर्क गर्छिन् । प्रभावकारी उपचार उपलब्ध गराउन नसक्नु पनि अनुबन्धको उल्लंघन हो भन्ने समितिको पहिलेका विचार पनि उनी स्मरण गर्छिन् ।³

३.२ उनको श्रीमान् बेपत्ता पारिएको घटना अनुसन्धान गर्न असफल हुनु भनेको अनुबन्धको धारा ६ को उल्लंघन हो भन्ने निवेदिकाले दाबी गरेकी छिन् । उनी स्मरण गर्न चाहन्छिन् कि धारा ६ अनुसार व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य रोकथामका लागि उपायहरू अपनाउनु र त्यस्ता घटनाको प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नु राज्यको दायित्व हो ।⁴ सेनाले उनको श्रीमान्लाई माओवादी नियन्त्रित क्षेत्रमा गस्तीमा लगेर उनको जीवन खतरामा पारेको थियो । त्यसैगरी उनी नदीमा डुबेको भनिएको घटनामा उनलाई बचाउन कुनै उपयुक्त कदमहरू चालिएको पनि देखिएन । आजसम्म पनि सैनिक हिरासतमा निवेदिकाको श्रीमान्माथि कस्तो व्यवहार गरिएको थियो भन्ने कुनै स्वतन्त्र प्रतिवेदन छैन । सर्वोच्च अदालतमा दुईवटा परस्पर बाभिएका प्रतिउत्तर पत्रहरू बुझाइएको पनि निवेदिका स्मरण गर्छिन् । धेरैजसो विपक्षीहरूले उनको श्रीमान्लाई पक्राउ नगरिएको दाबी गरेका थिए भने प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उनी भागदा नदीमा डुबेर बेपत्ता भएको जवाफ दिएका थिए ।

३.३ निवेदिकाले उनको श्रीमान्लाई बेपत्ता बनाइनु र उनीमाथि भएको दुर्व्यवहार धारा ७ अन्तर्गतको उल्लंघन हो भनी दाबी गरेकी छिन् । उनको श्रीमान्लाई कहिले पनि औपचारिक थुनास्थलमा राखिएको थिएन । परिवारले उनी कहाँ राखिएका छन् भन्ने कहिले पनि थाहा पाउन सकेनन् । उनको नाम, थुनास्थल र उनलाई थुनामा राख्ने जिम्मेवार अधिकारीहरूको नाम बहीखातामा दर्ज गरिएन र आफन्तजनल त्यो हेर्न पनि पाएनन् ।⁵ प्रमुख जिल्ला अधिकारीले उनलाई सोधपुछका लागि छोटो अवधिसम्म बिना अभियोग थुनामा राखिएको भने पनि उनलाई जतिबेला पनि भेट्न सकिने हुनुपर्थ्यो । निवेदिकाले उनको श्रीमान्लाई पक्राउ र नजरबन्दमा राखिनुले धारा ७ को उल्लंघन भएको दाबी गर्छिन् ।⁶ यसका साथै श्रीमान्लाई बेपत्ता पारिएपछि उनमा परेको मानसिक चिन्ता पनि धारा ७ को उल्लंघन भएको हो ।⁷

३.४ श्रीमान्लाई पक्राउपुर्जीबिना पक्राउ गरिनु र पक्राउ पर्नुको कारणबारे जानकारी उपलब्ध नगराइनुले उनको श्रीमान्को धारा ९ अन्तर्गतको अधिकार हनन भएको दाबी निवेदिकाले गरेकी छिन् । उनीविरुद्ध कहिले पनि कुनै आरोप

³ See Communication No. 90/1981, *Luyeye Magana ex-Philibert v. Zaire*, Views adopted on 21 July 1983, para.8.

⁴ See Communication No. 449/1991, *Rafael Mojica v. Dominican Republic*, Views adopted on 15 July 1994, para.5.5; and Communication No. 540/1993, *Celis Laureano v. Peru*, Views adopted on 16 April 1996, para.8.3.

⁵ See Human Rights Committee, General Comment No.20, para.11.

⁶ See Communication No. 950/2000, *Sarma v. Sri Lanka*, Views adopted on 16 July 2003, para.9.5; and See Communication No. 440/1990, *El-Megreisi v. Libyan Arab Jamahiriya*, Views adopted on 23 March 1994, para.5.4.

⁷ See Communication No. 107/1981, *Quinteros Almeida v. Uruguay*, Views adopted on 21 July 1983, para.14.

लगाइएन । अझ उनलाई १४ जनवरी २००२ देखि उनको मृत्यु भएको भनिएको अवधिसम्म अर्थात् २१ जनवरी २००२ सम्म नजरबन्दमा राखिएको थियो । उनलाई कानुन व्यवसायीसँग परामर्श गर्ने मौका दिइएन र उनको थुनाको वैधतालाई चुनौती दिने मौका पाएनन् ।

३.५ उनको श्रीमानलाई जबर्जस्ती बेपत्ता पारिएकोले श्रीमानको धारा १० अन्तर्गतको अधिकार उल्लंघन भएको दावी निवेदिकाले गरेकी छिन् ।

३.६ राष्ट्रिय उपचारको उपभोगको समाप्ति सम्बन्धमा निवेदिकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटमार्फत उनको श्रीमानलाई थुनामा राख्नुको कारण र कहाँ राखिएको छ भन्नेबारे जानकारी प्राप्त गर्ने कोसिस गरेकी थिइन् । तर असफल भइन् । न्याय प्रशासन ऐन, १९९१ ले व्यवस्था गरेअनुसार सर्वोच्च अदालतले दुईवटा अवसरमा, पहिलो, निर्णयपश्चात् नयाँ तथ्य फेला परेमा र उक्त तथ्यले मुद्दाको छिनोफानोमा विशेष भूमिका खेल्ने देखिएमा र दोस्रो, उक्त निर्णय सर्वोच्च अदालतको स्थापित विधिशास्त्रको विपरीत भएमा, उसले आफैले गरेको निर्णयलाई पुनरवलोकन गर्न सक्नेछ । तर प्रस्तुत मुद्दामा कुनै पनि आधारमा पुनरवलोकन हुने सम्भावना थिएन किनभने पहिलो त यस मुद्दामा कुनै नयाँ तथ्य फेला परेको थिएन भने दोस्रो, विपक्षीहरूले थुनुवा भनिएको व्यक्तिलाई पक्राउ गरी थुनामा राखेको अस्वीकार गरेको आधारमा पहिले पनि कतिपय बन्दीप्रत्यक्षीकरणका रिटहरू खारेज गरिएका थिए । निवेदिकाले न्यायिक उपचारका लागि राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगदेखि मालेगो आयोगसम्म असफल प्रयास गरेकी थिइन् । उनी सबै राष्ट्रिय उपचारहरूको उपभोग समाप्त गरिसकेको ठान्छिन् ।

३.७ निवेदिकाले समितिसमक्ष उनको श्रीमानको बेपत्ता सम्बन्धी घटनाबारे पूर्ण अनुसन्धान गरी उनको अवस्थाबारे पत्ता लगाउन एउटा निष्पक्ष अङ्गले अनुसन्धान गर्ने प्रत्याभूत गर्न र प्राप्त जानकारी परिवारलाई उपलब्ध गराउन राज्यपक्षलाई सिफारिस गर्न अनुरोध गरेकी छिन् । उक्त अनुसन्धानबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा उनलाई रिहा गरिनुपर्छ । उनको मृत्यु भइसकेको पाइएमा जिम्मेवार अधिकारीको पहिचान गरी न्यायिक प्रक्रियालाई अवरोध गरेको र निवेदिकाको श्रीमानको मृत्युको कारक बनेकोमा उनीहरूउपर अभियोजन गरिनुपर्छ । राज्यपक्षले पीडितको परिवारले उचित र पर्याप्त परिपुरण प्राप्त गर्ने प्रत्याभूत गर्नुपर्छ ।

ग्राह्यता सम्बन्धमा राज्यपक्षको दृष्टिकोण

४.१ १२ फेब्रुअरी २००८ मा राज्यपक्षद्वारा प्रस्तुत लिखित मन्तव्यमा निवेदिकाको श्रीमानलाई उनको आतंकारी गतिविधीमा संलग्नता सम्बन्धमा सोधपुछका लागि सुरक्षाफौजले पक्राउ गरेको स्मरण गरेको छ । २१ जनवरी २००२ मा उनलाई सुरक्षाफौजले विद्रोहीहरू लुकेर बसेको ठाउँ देखाउन बागलुङ्गको अमलाचौर भन्ने ठाउँमा लिएर गएको अवस्थामा विद्रोहीहरूको एम्बुस र आक्रमणमा परेको थियो । सो अवस्थाको फाइदा उठाउँदै निवेदिकाको श्रीमान् कालीगण्डकीमा हामफाली भाग्ने प्रयास गर्दा डुबेका थिए । उनी नदीबाट ननिस्किएपछि, उनी मरेको अनुमान गरिएको हो ।

४.२ राज्यपक्षले यस मुद्दाको ग्राह्यता सम्बन्धमा दुईवटा आधारमा चुनौती दिएको छ : पहिलो तर्क निवेदिकाको राष्ट्रिय उपचारको समाप्ति भएको थिएन भन्ने रहेको छ । उसले दावी गरेको छ कि निवेदिकालाई नेपालमा स्थापित नागरिक तथा फौजदारी प्रक्रियाहरू उपलब्ध थिए । निवेदिकाले जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएर फौजदारी प्रक्रिया सुरु गरिनन् जुन कानुनी प्रक्रियाका लागि पहिलो कदम हो । यसले जिल्ला सरकारी वकिलको कार्यालयको सुपरीवेक्षणमा अनुसन्धान प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने थियो । त्यसपछि निवेदिका जिल्ला अदालत र त्यसपछि पुनरावेदन अदालत जान सकिन्थन् । पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर चित्त नबुझे सर्वोच्च अदालत जान सकिन्छ ।

४.३ निवेदिकाले कार्यविधिको सामान्य प्रक्रिया नअपनाई सिधै सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट हालेको सम्बन्धमा राज्यपक्षले विचार गरेको छ । तर यो सामान्य न्यायिक प्रक्रिया नभई यसको परिपूरक मात्र हो भन्ने राज्यपक्षको तर्क रहेको छ । रिटको क्षेत्राधिकार शंकारहित तरिकाले तथ्य र ग्राह्यता स्थापित भएको तर अन्य कानुनी उपचार प्राप्त नभएको अवस्थामा मात्र आकर्षित हुन्छ । निवेदिकाले सिधै सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन हाली राष्ट्रिय उपचारको उपभोग समाप्त भएको भनी भुङ्गा दावी गरेकी छिन् । अन्यथा भएकोमा निवेदिकाले सर्वोच्च अदालतमा न्यायिक पुनरवलोकनका लागि निवेदन दिन सकिन्थन् जसअनुसार यसले आफूले गरेको निर्णयलाई पनि न्यायिक पुनरवलोकन गर्न सक्ने अधिकार राख्छ । न्यायाधीशहरूले उनको मुद्दामा पहिले सुनाएका निर्णय परिवर्तन गर्ने छैनन् भनी उनले पूर्वनिर्धारित व्यक्तिगत धारणा बनाएको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गराएपनि सामान्य कानुनी कार्यविधि अन्तर्गत न्यायिक उपचारको हकलाई बन्देज लगाउँदैन भन्ने तर्क राज्यपक्षको रहेको छ । त्यसैले यस मुद्दामा न्यायिक उपचार प्राप्त र प्रभावकारी छ ।

४.४ उनको श्रीमान्लाई पक्राउ गरेको अवस्थामा राज्य संकटकालको अवस्थामा रहेको स्वीकार गर्दै यस अवस्थामा पनि नागरिकलाई सामान्य कानुनी उपचारको अधिकारबाट वञ्चित गरेको थिएन भन्ने तर्क राज्यपक्षको रहेको छ । यसका साथै २१ नोभेम्बर २००६ मा हस्ताक्षर भएको बृहत् शान्ति सम्झौताले सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग गठन गर्ने व्यवस्था गरेको छ जसले बेपत्ता परिएका व्यक्तिहरूको मुद्दा हेर्ने अधिकार राख्दछ भन्ने राज्यपक्षको तर्क रहेको छ ।

४.५ अन्तमा, निवेदिकाको कानुनी प्रतिनिधिले निवेदिकालाई समितिसमक्ष प्रतिनिधित्व गर्ने अधिकार प्राप्त गरेको छैन ।

४.६ सन् २००८ को ११ मार्च र ५ जुनमा पक्षराष्ट्रलाई यस निवेदनको ग्राह्यता सम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउन अनुरोध गरिएको थियो । समिति स्मरण गर्न चाहन्छ कि उक्त अनुरोध अनुसार कुनै पनि जानकारी प्राप्त भएको छैन । निवेदिकाको दावाको वास्तविकता सम्बन्धमा राज्यपक्षले कुनै पनि जानकारी उपलब्ध गराउन नसकेकोमा समिति दुःख व्यक्त गर्दछ । ऐच्छिक आलेखको प्रावधान अनुसार तथ्यको स्पष्ट जानकारी तथा उपचार उपलब्ध भए कस्तो उपचार प्रदान गर्ने थियो भन्ने लिखित जानकारी दिनु सम्बन्धीत पक्षराष्ट्रको कर्तव्य हो भन्ने पनि समिति स्मरण गर्न चाहन्छ ।

पक्षराष्ट्रवाट जानकारी प्राप्त नभएको अवस्थामा निवेदिकाको आरोपलाई उचित तवरले प्रमाणित गरेको हदसम्म मान्यता दिइनुपर्ने हुन्छ ।

राज्यपक्षको दृष्टिकोणमाथि निवेदिकाको टिप्पणी

५.१ निवेदिकाले राज्यपक्षको दाबीको विपरीत १० जुन २००८ मा यस मुद्दामा राष्ट्रिय उपचार समाप्त भएको दाबी गरेकी छिन् । प्रथमतः उनी स्मरण गर्छिन् कि नेपालमा जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्य फौजदारी अपराध नभएकोले राष्ट्रिय उपचारको उपभोगको समाप्तको सवालै उठ्दैन । अन्तरिम संविधानले पनि जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्यलाई निषेध गरेको छैन । सन् २००७ मा सर्वोच्च अदालतले जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्यलाई फौजदारी अपराध बनाउन दिएको आदेशको हालसम्म पनि सरकारले कार्यान्वयन गरेको छैन । राष्ट्रिय न्याय प्रणाली अनुसार अपराध भनिएको कार्यसम्बन्धी अनुसन्धानका लागि प्रहरीमा जाहेरी दरखास्त हाल्नु अनिवार्य हुन्छ । तर पनि सरकारलाई विभिन्न औपचारिक तथा अनौपचारिक माध्यमबाट अपराध भनिएका कार्यका सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त भएकाले सो घटनाको अनुसन्धान गर्नु सरकारको कर्तव्य हो । वास्तवमा सरकार आफैले स्वीकार गरेको छ कि “यो मुद्दामा रिट निवेदन मार्फत उपचार उपलब्ध गराउन नसकिने देखिन्छ, त्यसैले यस मुद्दामा गहन अनुसन्धानको आवश्यकता पर्न सक्छ ।” सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, १९९२ को अनुच्छेद १ मा सूचीकृत मुद्दाहरूमा मात्र जाहेरी दरखास्त दिन सकिने प्रावधानबारे राज्यपक्षले उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । जबर्जस्ती बेपत्ता पार्ने कार्यलाई उक्त आपराधिक कार्यको सूचीमा सूचीकृत गरिएको छैन । त्यसकारण निवेदिकाले आफ्नो श्रीमान्को बेपत्ता सम्बन्धी मुद्दामा जाहेरी दरखास्त हाल्न असम्भव भएको हो । त्यसैगरी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, १९९२ को अनुच्छेद १ मा यातनालाई सूचीकृत नगरिएकोले निवेदिकाले उनको श्रीमान्माथि भएको यातना सम्बन्धी घटनामा जाहेरी दरखास्त हाल्न असम्भव भएको थियो । यातना क्षतिपूर्ति ऐन १९९६ ले पीडितको तर्फबाट परिवारका सदस्यले उजुरी दर्ता गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको भएपनि ऐनअनुसार प्रमाणको भार उजुरीकर्तामा रहने र बेपत्ता सम्बन्धी मुद्दामा प्रमाणको रूपमा शारीरिक तथा मानसिक चेकजाँचको प्रतिवेदन सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्थाले गर्दा प्रमाणको भार बेहोर्न असम्भव देखिन्छ । राज्यपक्षले निवेदिकालाई न्याय प्राप्तिका लागि नागरिक प्रक्रिया उपलब्ध थियो भन्ने दाबी गरे पनि कुन कुन उपचारहरू प्राप्त थियो भनी सूचीकृत गर्न सकेको छैन । त्यसकारण प्रचलित न्यायिक प्रणालीमा सक्षम अधिकारीसमक्ष उजुर गर्न आवश्यक संयन्त्रको अभावले गर्दा निवेदिकालाई राष्ट्रिय कानूनअनुसार श्रीमान्को बेपत्तासम्बन्धी मुद्दामा परिपुरणका लागि न्यायिक प्रक्रिया चाल्नु असम्भव थियो ।

५.२ बेपत्ता पारिएका व्यक्तिको हिरासतमा मृत्यु भएको भन्ने थाहा भएको केही बेपत्ता सम्बन्धी मुद्दाहरूमा पीडितका आफन्तले सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन अन्तर्गत ज्यान मार्ने भनिएको मुद्दामा जाहेरी दरखास्त दिने कोसिस गरेका थिए । तर अधिकांश मुद्दाहरूमा लास नभेटिएको अवस्थामा आरोप प्रमाणित गर्न असम्भव हुने हुनाले हत्या वा गैरन्यायिक हत्यामा जाहेरी दरखास्त दिइए पनि सफल अनुसन्धान र अभियोजन नहुने हुन्छ । बेपत्ता सम्बन्धी मात्र होइन अन्य

केही मुद्दाहरूमा वादी र उनको परिवारलाई जाहेरी दरखास्त फिर्ता लिन धम्कीहरू पनि आउने गर्छन्।⁸ कतिपय मुद्दाहरूमा प्रहरीले विभिन्न बहानामा जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न इन्कार गर्ने गरेका छन्। केही अवस्थामा प्रहरीले राजनीतिक प्रकृतिको मुद्दा भएकोले यसमा कारवाही गर्न नमिल्ने वा उजुरी प्रहरीभन्दा उच्च तहको सेनाको विरुद्ध भएको र सोही जिल्लामा कार्यरत रहेको भन्ने बहानामा उजुरी दर्ता गर्न इन्कार गर्ने गरेको पाइन्छ। प्रहरीले उजुरी दर्ता गर्न इन्कार गरेमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीसमक्ष र त्यसपछि पुनरावेदन अदालतमा निवेदन हाल्न सकिन्छ। तर प्रमुख जिल्ला अधिकारीको आदेशका बावजूद जिल्ला प्रहरी कार्यालयले थुप्रै मुद्दाहरू दर्ता गर्न इन्कार गर्ने गरेकाले यस्ता निवेदनहरू पनि प्रभावकारी हुँदैनन्।

५.३ राष्ट्रिय न्यायिक प्रणालीले उचित रूपमा काम गरिरहेको भन्ने राज्यपक्षको दाबीउपर निवेदिका स्मरण गर्न चाहन्छन् कि उनले जनवरी २००२ मा श्रीमान् बेपत्ता पारिएको मुद्दामा जाहेरी दरखास्त दर्ता गराएको भएपनि नोभेम्बर २००३ मा प्रहरीको अनुसन्धान रोकिने थियो किनभने सो समयमा नेपाल सरकारले शाही नेपाली सेनाको मातहतमा प्रहरी र सशस्त्र प्रहरी बललाई राखेर संयुक्त सुरक्षाफौज गठन गरेको थियो। यसको अर्थ सेनाका विरुद्ध प्रहरीमा उजुरी गरिए पनि स्वतन्त्र र निष्पक्ष रूपमा अनुसन्धान हुने थिएन। तत्कालीन अवस्थामा धेरै कम मात्र पीडितहरूले प्रहरीमा उजुरी दिने साहस गरेका थिए तर उजुरी दर्ता गराएकाहरूले पनि सेनाका विरुद्ध कारवाही गर्न असमर्थ भएको भन्ने जवाफ पाएका थिए। निवेदिका नोभेम्बर २००१ देखि नोभेम्बर २००२ सम्म संकटकाल लागू भएको स्मरण गर्न चाहन्छन्। त्यसकारण उनको श्रीमान्लाई बेपत्ता पार्ने कार्य संकटकालका कारण न्याय समक्ष पहुँचमा बन्देज र द्वन्द्वकालका कारण व्यक्तिगत सुरक्षामा खतरा भएको अवस्थामा भएको स्पष्ट हुन्छ। निवेदिकाको श्रीमान्लाई पक्राउ गरेलगत्तै परिवारलाई दण्डित गर्ने नियतले उनको टेलिफोन लाइन एक वर्षसम्म काटिएको थियो जसले गर्दा सहयोग आवश्यक परेको अवस्थामा वा खतरा महसूस भएको अवस्थामा उनले आफन्तलाई सम्पर्क गर्नबाट बञ्चित भएकी थिइन्।

५.४ उनको श्रीमान्को गैरकानुनी मृत्यु/हत्या सम्बन्धमा जाहेरी दरखास्त हाल्न सकिने सम्भावना भए पनि उनको श्रीमान् सुरक्षाफौजको नियन्त्रणबाट भाग्दा मृत्यु भएको भन्ने तथ्य स्थापित भएको थिएन। त्यसैले उनले श्रीमान्को गैरन्यायिक हत्या सम्बन्धमा जाहेरी दरखास्त दर्ता गर्न सकिनन्। उनको श्रीमान्लाई बेपत्ता पारिएको घटना सम्बन्धी पत्रपत्रिकामा प्रकाशित खबर र निवेदिकाले दर्ता गराएको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट मार्फत सरकार उनको श्रीमान्को बेपत्ता र मृत्यु भनिएको घटनाको बारेमा जानकार थियो। सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐनको दफा ७ र ९ तथा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी नियमावलीको नियम ४ (५) र (६) अनुसार सबै शंकास्पद घटनाहरूबारे जानकारी प्राप्त हुने बित्तिकै त्यसको अनुसन्धान गर्नु जिल्ला प्रहरी कार्यालयको कर्तव्य हो। त्यसकारण जाहेरी दरखास्त दर्ता नभएपनि निवेदिकाको श्रीमान्को हत्याबारे अनुसन्धान गर्नु राज्यपक्षको कर्तव्य थियो।

⁸ See Report of the Working Group on Enforced and Involuntary Disappearances, E/CN.4/2005/65/Add.12, 8 January 2005, para.26.

५.५ निवेदिकाले सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट दर्ता गराएपनि उनको श्रीमान्को बेपत्ता सम्बन्धी घटनाको अनुसन्धान गर्न दिएको आदेश पक्षपाती र अप्रभावकारी भएको दाबी गरेकी छिन् । माथि प्रस्तुत गरिएका कारणहरूका आधारमा यस मुद्दामा अदालतले निर्णय नदिएकोले उनले राज्यपक्षले सुभावा दिएजस्तो सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन असमर्थ भइन् भन्ने निवेदिकाको तर्क रहेको छ । राष्ट्रिय कानूनले व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यलाई फौजदारी अपराध नबनाएकोले उनले श्रीमान् बेपत्ता पारिएको मुद्दामा उजुरी दर्ता गराउन सकिनन् । उनको निवेदनउपर स्वतन्त्र सुनुवाइ हुनेछ भन्ने विश्वसनीय सारभूत कारणहरू नभएकोले निवेदिकाले सर्वोच्च अदालतको रिट निवेदन खारेज गर्ने निर्णयविरुद्ध निवेदन दायर गरिनन् । सर्वोच्च अदालतको निर्णयविरुद्ध पुनरवलोकनका लागि निवेदिकाले उक्त मुद्दामा नयाँ तथ्य वा प्रमाण पत्ता लागेको स्थापित गर्नुपर्ने हुन्छ । यस मुद्दामा त्यस्तो केही थिएन । यसका अतिरिक्त अदालतको आदेशको पुनरवलोकन पनि सोही न्यायाधीशले गर्ने थियो जसले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन खारेज गर्ने निर्णय गरेको थियो । यसले गर्दा सो निर्णयउपर प्रभावकारी न्यायिक पुनरवलोकन गरिने सम्भावना न्यून थियो । प्रक्रियागत भन्कटले गर्दा पनि नेपालमा खारेज गरिएका बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिटउपर नगण्य मात्रामा निवेदकले न्यायिक पुनरवलोकनका लागि निवेदन हाले गरिएको तथ्य उजागर गर्छ ।

५.६ निवेदिका राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगसमक्ष पनि १३ सेप्टेम्बर २००२ मा उजुरी हालेको स्मरण गर्न चाहन्छिन् । उनलाई १५ मे २००८ मा अनुसन्धान अन्तिम अवस्थामा पुगेको जानकारी गराइएको थियो । जे भएपनि आयोगको अधिकार सीमित रहेको छ । अनुसन्धान पूरा भएपछि यसले पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन र अनुसन्धान गरी पीडकलाई कानुनी दायरामा ल्याउन सिफारिस गर्न सक्छ । तर आयोगको निर्णय बाध्यकारी हुँदैन । त्यसैले आयोगको अधिकांश सिफारिसहरूलाई बेवास्ता गर्ने गरिएको छ । मालेगो समितिको सन्दर्भमा यस समितिको अनुसन्धान सन्तोषजनक नभएको तर्क निवेदिकाले गरेकी छिन् । यस समितिले सामान्य तवरले निवेदिकाको श्रीमान् सशस्त्र बलको नियन्त्रणवाट भाग्ने कोसिस गर्दा नदीमा डुबेको भन्ने प्रमुख जिल्ला अधिकारीको प्रतिवेदनलाई उद्धृत मात्रै गरेको छ । यस मुद्दाको ग्राह्यता सम्बन्धमा राज्यपक्षले जिकिर लिएको भविष्यमा बन्ने भनिएको सत्यनिरूपण तथा मेलमिलाप आयोग हालसम्म पनि गठन हुन बाँकी नै रहेको र यो तत्काल प्रचलित उपचार नभएकोले असान्दर्भिक छ भन्ने तर्क निवेदिकाको रहेको छ ।

५.७ अन्तमा, निवेदिकाले उजुरी दर्ता गर्न आफ्नो कानुनी सल्लाहकारलाई अधिकार दिने सम्बन्धमा उनले समितिलाई पठाइएको सक्कल निवेदनमा आफैँले हस्ताक्षर गरेको औल्याएकी छिन् ।

समितिमा विवाद र सुनुवाइ :

ग्राह्यता उपर समितिको फौसला

६.१ उजुरीमा लिइएको दाबीउपर छलफल गर्नुपूर्व मानवअधिकार समितिले यसको कार्यविधिको नियम ९३ अनुसार यो मुद्दा अनुबन्धको ऐच्छिक आलेख अन्तर्गत ग्राह्य छ कि छैन हेर्नुपर्छ ।

६.२ ऐच्छिक आलेखको धारा ५, अनुच्छेद २ (क) ले व्यवस्था गरेअनुसार समितिले निक्कौल गरेको छ कि यस मुद्दालाई अन्य अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धान वा व्यवस्थापन अन्तर्गत हेरिएको छैन ।

६.३ राष्ट्रिय उपचारको उपभोग समाप्तका सम्बन्धमा समितिले निवेदिकाको तर्फबाट प्रहरीमा जाहेरी दरखास्त नहालिएको भन्ने राज्यपक्षको तर्कलाई विचार गरेको छ । त्यसैगरी प्रहरीमा जाहेरी दरखास्त हाले पनि नगण्य मुद्दामा मात्र बेपत्ता पारिएका व्यक्तिका सम्बन्धमा अनुसन्धान हुन्छ भन्ने निवेदिकाको तर्कलाई पनि समितिले विचार गरेको छ । निवेदिकाले प्रमुख जिल्ला अधिकारी र जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाग्लुङ्ग लगायत विभिन्न निकायमा सोधखोज गरेको पनि समितिले विचार गरेको छ (माथि परिच्छेद २.५ हेर्नुहोस्) । निवेदिकाले ४ फेब्रुअरी २००३ मा सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन हाले पनि उनको श्रीमान्लाई बेपत्ता पारिएको परिवेशबारे स्पष्ट जानकारी प्राप्त नहुँदै दुई वर्षपछि रिट निवेदन खारेज गरिएको थियो । ६ वर्ष अगाडि निवेदिकाले राष्ट्रिय मानवअधिकार आयोगमा उजुरी हालेपनि हालसम्म पनि अनुसन्धान जारी रहेको समितिले विचार गरेको छ । यस परिस्थितिमा निवेदिकाले ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद २ (ख) ले निर्धारित गरेको आवश्यक मापदण्डहरू पूरा गरेको समितिले ठहर गरेको छ ।

६.४ वकालतनामाका सम्बन्धमा निवेदिकाको कानुनी सल्लाहकारमार्फत समितिलाई प्राप्त सक्कल उजुरीमा निवेदिका आफैले हस्ताक्षर गरेको समितिले विचार गरेको छ । त्यसकारण निवेदिकाले हस्ताक्षर गरी कानुनी सल्लाहकारलाई उजुरी अगाडि बढाउन अनमति दिएकी थिइन् भन्ने समितिको ठहर रहेको छ ।

६.५ यस परिस्थितिमा निवेदिकाको उजुरी ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद २, (ख) अन्तर्गत ग्राह्य छैन भन्न मिल्दैन र समितिले यो उजुरी ग्राह्य छैन भन्ने अन्य कुनै कारण देख्दैन । त्यसैले यस मुद्दाको ग्राह्यता सम्बन्धमा समितिले अनुबन्धको धारा ६, ७, ९ र १० तथा धारा २, परिच्छेद ३ का सम्बन्धमा यो मुद्दा ग्राह्य भएको ठहर गर्दछ ।

मुद्दाको विषयवस्तुउपर विचार

७.१ मानवअधिकार समितिले प्राप्त सबै जानकारीका आधारमा यो निवेदनउपर ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद १ बमोजिम विचार गरेको छ ।

७.२ निवेदिकाको श्रीमान्को नजरबन्द भनिएको कार्यका सम्बन्धमा बाहिरी संसारसँग सम्पर्क गर्न नदिई अनिश्चितकालसम्म थुनामा राख्दा भोग्नुपरेको पीडाको गहिराइ समितिले महसुस गरेको छ । समिति यहाँ धारा ७ उपर गरिएको सामान्य टिप्पणी नं. २० को स्मरण गर्न चाहन्छ जसले पक्षराष्ट्रले नजरबन्दका विरुद्ध कानुनी

प्रावधानको व्यवस्था गर्नुपर्ने सिफारिस गरेको छ । समितिले निवेदिकाको श्रीमान्लाई १२ जनवरी २००२ देखि २१ जनवरी २००२ अर्थात उनको मृत्यु भयो भनिएको मितिसम्म नजरबन्दमा राखिएको भन्ने निवेदिकाको दाबीलाई विचार गरेको छ । निवेदिकाले उनको श्रीमान्लाई सैनिक ब्यारेकभित्र लगेको देखेको भन्ने दाबीलाई पनि विचार गरेको छ । यस परिस्थितिमा र यस सम्बन्धमा राज्यपक्षबाट कुनै पनि जानकारी प्राप्त नभएको अवस्थामा निवेदिकाले लगाएको आरोपलाई विशेष प्राथमिकता दिनुपर्ने हुन्छ । निवेदिकाको श्रीमान्लाई नजरबन्दमा राखिनु, परिवार र बाहिरी संसारसँग सम्पर्कबाट वञ्चित गरिनु भनेको अनुबन्धको धारा ७ को उल्लंघन हो भन्ने समितिले ठहर गरेको छ ।⁹

७.३ धारा ९ को उल्लंघन भएको भनिएको सम्बन्धमा समितिलाई प्राप्त जानकारी अनुसार निवेदिकाको श्रीमान्लाई सैन्य पोसाकमा आएका सैनिकले पक्राउपुर्जी विनै पक्राउ गरी पक्राउ पर्नुको कारण वा आरोपबारे जानकारी नदिई नजरबन्दमा राखेका थिए । निवेदिकाको श्रीमान्लाई कहिल्यै पनि न्यायाधीश समक्ष उपस्थित गराइएन जसले गर्दा उनले थुनाको वैधतालाई कानुनी चुनौती दिन पाएनन् भन्ने समितिले स्मरण गरेको छ । राज्यपक्षबाट कुनै पनि सान्दर्भिक जवाफ प्राप्त नभएकोले समितिले धारा ९ को उल्लंघन भएको ठहर गरेको छ ।¹⁰

७.४ निवेदिकाको श्रीमान्को बेपत्ता भनिएको सम्बन्धमा समितिले अन्तर्राष्ट्रिय फौजदारी अदालतको रोम विधानको धारा ७, परिच्छेद २ (भ) ले व्यवस्था गरेको परिभाषा स्मरण गर्न चाहन्छ कि “व्यक्तिको जबर्जस्ती बेपत्ता भन्नाले राज्य वा राजनीतिक पार्टीको स्वीकृति, सहयोग वा संलग्नतामा पक्राउ, थुना वा अपहरण गरी उसलाई लामो समयसम्म कानुनी संरक्षणबाट वञ्चित गर्ने उद्देश्यले उसको स्वतन्त्रताको हनन भएको अस्वीकार गर्नु वा उसको अवस्था वा कहाँ राखिएको छ भन्ने बारे जानकारी दिन अस्वीकार गर्नु भन्ने बुझ्नुपर्छ ।” यस्ता प्रकारले व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्यले अनुबन्धले व्यवस्था गरेको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार (धारा ९), यातना तथा क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहारविरुद्धको अधिकार (धारा ७), र स्वतन्त्रता हनन भएका सबै व्यक्तिहरूलाई मानवोचित व्यवहार तथा आत्मसम्मानको अधिकार (धारा १०) लगायतका धेरै अधिकारहरूको उल्लंघन हुन्छ । यसले बाँच्न पाउने अधिकार (धारा ६) को उल्लंघन हुने खतरा रहन्छ ।¹¹ यस मुद्दामा १२ जनवरी २००२ देखि उनको श्रीमान्को बेपत्ता सम्बन्धमा निवेदिकाले अनुबन्धको धारा २, परिच्छेद ३, धारा ६, धारा ७, धारा ९ र धारा १० को उल्लंघन भएको दावी गरेकी छिन् ।

⁹ See Communication No. 540/1993, *Laureano v. Peru*, Views adopted on 25 March 1996, para.8.5; and Communication No. 458/1991, *Mukong v. Cameroon*, Views adopted on 21 July 1994, para.9.4.

¹⁰ See Communication No. 1297/2004, *Medjnoune v. Algeria*, Views adopted on 14 July 2006, para.8.5.

¹¹ See Communication No. 950/2000, *Sarma v. Sri Lanka*, Views adopted on 16 July 2003, para.9.3.

७.५ निवेदिकको श्रीमान्लाई जबर्जस्ती बेपत्ता बनाइएको भन्ने आरोपबारे राज्यपक्ष मौन रहेको समितिले विचार गरेको छ । निवेदिका र राज्यपक्षलाई प्रमाण समक्ष समान पहुँच नहुने र प्रायः यस्ता जानकारीहरूमा राज्यपक्षको पहुँच हुने हुनाले प्रमाणको भार निवेदिकामा मात्र रहन्छ भन्ने समितिले स्मरण गरेको छ ।¹² ऐच्छिक आलेखको धारा ४, परिच्छेद २ अनुसार राज्यपक्षले आफू वा आफ्ना प्रतिनिधि उपर अनुबन्धको उल्लंघन भएको आरोप लागेमा उसले असल नियतले छानबिन गरी त्यसको जानकारी समितिलाई गराउनु राज्यपक्षको कर्तव्य हो । निवेदकको आरोप स्वतन्त्र प्रमाणहरूले पुष्टि भएको र थप पुष्टिका लागि आवश्यक जानकारी राज्यपक्षसँग भएको तर राज्यपक्षबाट सन्तोषजनक प्रमाण वा विवरण प्राप्त नभएको अवस्थामा समितिले निवेदिकाको आरोपलाई सत्यमा आधारित मान्न सक्छ ।

७.६ यस मुद्दामा निवेदिकाले समितिलाई जानकारी दिए अनुसार उनको श्रीमान्लाई १४ जनवरी २००२ मा कालीदल गुल्म सैनिक ब्यारेकमा अन्तिम पटक निवेदिकाले देखेकी र त्यहीँबाट उनलाई बेपत्ता बनाइएको थियो । उनलाई २० जनवरी २००२ मा एकजना सैनिकले सोही सैनिक ब्यारेकमा देखेको हुनसक्छ । २३ जनवरी २००२ मा निवेदिकालाई उनको श्रीमान् नदीमा डुबेर बेपत्ता भएको जानकारी गराइएपनि उनको मृत्युको परिस्थिति र त्यसपछि उनको श्रीमान्लाई के भयो भन्ने जानकारी पाएकी छैनन् । निवेदिकाको श्रीमान्को बेपत्ता सम्बन्धमा राज्यपक्षबाट कुनै पनि जानकारी प्राप्त नभएकोले समितिले अनुबन्धको धारा ७ को उल्लंघन भएको ठहर गरेको छ ।

७.७ धारा १० को उल्लंघन भएको भनिएको सम्बन्धमा निवेदिकाको श्रीमान् जबर्जस्ती बेपत्ता पीडित भएकोले उनको श्रीमान्को यस धारा अन्तर्गतको अधिकार हनन भएको भन्ने निवेदिकाको तर्कलाई समितिले स्मरण गरेको छ । समिति स्वतन्त्रता हनन भएका सबै व्यक्तिहरूको मानवोचित व्यवहार र आत्मसम्मानको अधिकार हुन्छ भन्ने स्मरण गर्न चाहन्छ । यस मुद्दामा निवेदिकाको श्रीमान्लाई बेपत्ता बनाइएको र सम्भवतः राज्यपक्षको हिरासतमा रहँदा उनको मृत्यु भइसकेको हुनसक्छ । निवेदिकाको श्रीमान्को बेपत्ता सम्बन्धमा राज्यपक्षबाट कुनै पनि जानकारी प्राप्त नभएको अवस्थामा समितिले यस बेपत्ताको घटनाले धारा १० उल्लंघन भएको ठहर गर्दछ ।

७.८ अनुबन्धको धारा ६ को सम्भावित उल्लंघनको सम्बन्धमा निवेदिका र राज्यपक्ष दुवै निवेदिकाको श्रीमान्को मृत्यु भइसकेको भन्नेमा सहमत भएको देखिन्छ । तर पनि धारा ६ लाई लागू गर्ने सम्बन्धमा निवेदिकाले उनको श्रीमान्लाई भेट्ने आशा मरिनसकेको भन्दै उनको श्रीमान्लाई अविलम्ब रिहा गर्न निवेदन गरेकी छिन् । यस अवस्थामा समितिले विशेषगरी राज्यपक्षबाट आधिकारिक रूपमा घटनाको छानबिन नगरेको अवस्थामा उनको श्रीमान्को मृत्युको परिस्थितिवारे अनुमान गर्न सक्दैन भन्ने ठहर गरेको छ । राज्यको दायित्वको सम्बन्धमा तल परिच्छेद ९ मा उल्लेख गरिएजस्तै ती कुराहरू पत्ता लागे पनि र नलागे पनि यस मुद्दामा धारा ६ लागू गर्न अनुपयुक्त भएको ठहर समितिले गरेको छ ।

¹² See Communication No. 139/1983, *Conteris v. Uruguay*, Views adopted on 17 July 1985, para.7.2; and Communication No. 1297/2004, *Medjnoune v. Algeria*, Views adopted on 14 July 2006, para.8.3.

७.९ निवेदिकाको सम्बन्धमा उनको श्रीमान्लाई १२ जनवरी २००२ देखि बेपत्ता बनाइएपछि उनले भोग्नुपरेको चिन्ता र आघातका सम्बन्धमा समितिले विचार गरेको छ । त्यसकारण समितिलाई प्राप्त जानकारीहरूका आधारमा निवेदिकाको हकमा अनुबन्धको धारा ७ को उल्लंघन भएको ठहर गर्दछ ।¹³

७.१० निवेदिकाले अनुबन्धको धारा २, परिच्छेद ३ को जिकिर लिएकी छिन् जसअनुसार राज्यपक्षले अनुबन्धले व्यवस्था गरेको अधिकारको उपभोग गर्न प्राप्य, प्रभावकारी र लागू गर्न सकिने उपचारहरूको प्रत्याभूति गर्नुपर्छ । पक्षराष्ट्रले राष्ट्रिय कानून अन्तर्गतका अधिकार हननलाई सम्बोधन गर्न उचित न्यायिक तथा प्रशासनिक संयन्त्रहरूको स्थापना गरेकोमा त्यसलाई समितिले महत्व दिएको छ । यो आफ्नो सामान्य टिप्पणी नं. ३१ उद्धृत गर्न चाहन्छ, जसअनुसार राज्यद्वारा अधिकार हननका घटनाको अनुसन्धान गर्न असफल हुनु वा अनुसन्धान नै नहुनुले अनुबन्धको छुट्टै उल्लंघन भएको ठहरछ ।¹⁴ यस मुद्दामा समितिलाई प्राप्त सूचनाका आधारमा निवेदिकालाई प्रभावकारी उपचारसमक्ष पहुँच थिएन र समितिले निवेदिकाको श्रीमान्को हकमा धारा २, परिच्छेद ३ को सामञ्जस्यतामा धारा ७, ९ र १० को उल्लंघन भएको र निवेदिकाको हकमा धारा २, परिच्छेद ३ को सामञ्जस्यतामा धारा ७ को उल्लंघन भएको ठहर गर्दछ ।¹⁵

८. मानवअधिकार समितिले यसलाई प्राप्त सूचनाका आधारमा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्धको ऐच्छिक आलेखको धारा ५, परिच्छेद ४ को परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा राज्यपक्षले निवेदिकाको श्रीमान्को हकमा धारा ७, धारा ९, धारा १० र धारा २, परिच्छेद ३ को सामञ्जस्यतामा धारा ७, धारा ९ र धारा १० को उल्लंघन गरेको ठहर गर्दछ भने निवेदिकाको हकमा धारा ७ को अलग्गै र सामञ्जस्यतामा धारा २, परिच्छेद ३ को उल्लंघन भएको ठहर गर्दछ ।

९. अनुबन्धको धारा २, परिच्छेद ३ का अनुसार निवेदिकालाई उनको श्रीमान्को बेपत्ता र त्यसपछिको अवस्था सम्बन्धमा पूर्ण र प्रभावकारी अनुसन्धान गरेर, उनको श्रीमान् हालसम्म जीवित भए अविलम्ब रिहाइ गरेर, अनुसन्धानको परिणामबारे पूर्ण सूचना उपलब्ध गराएर, निवेदिका र उनको श्रीमान् र परिवारले भोग्नुपरेको हिंसाका लागि निवेदिका र उनको परिवारलाई उचित क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराएर प्रभावकारी उपचार उपलब्ध गराउनु राज्यपक्षको दायित्व हो । अनुबन्धले कुनै एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिउपर फौजदारी अभियोजनका लागि राज्यसँग माग

¹³ See Communication No. 107/1981, *Quinteros v. Uruguay*, Views adopted on 21 July 1983, para.14; and Communication No. 950/2000, *Sarma v. Sri Lanka*, Views adopted on 31 July 2003, para.9.5.

¹⁴ See para.15.

¹⁵ See Communication No. 1327/2004, *Grioua v. Algeria*, Views adopted on 10 July 2007, para.7.10.

गर्नसक्ने व्यवस्था नगरेकोमा,¹⁶ विशेषगरी व्यक्ति बेपत्ता पार्ने कार्य, यातना लगायतका मानवअधिकार हनन भनिएका घटनाको पूर्ण अनुसन्धान गर्न मात्र होइन यस्ता कार्यमा संलग्नहरूउपर अभियोजन, पुर्पक्ष र सजाय गर्ने कर्तव्य राज्यको हो भन्ने ठहर समितिले गरेको छ ।¹⁷ भविष्यमा त्यस्तै प्रकृतिका हिंसा दोहोरिन नदिने दायित्व पनि पक्षराष्ट्रको हो ।

१०. ऐच्छिक आलेखको पक्षराष्ट्र बनेपछि राज्यपक्षले महासन्धिको उल्लंघन भएको छ छैन भनी ठहर गर्ने समितिको अधिकारलाई स्वीकार गरेको र आफ्नो क्षेत्र तथा क्षेत्राधिकारभित्र सबै व्यक्तिको अनुबन्धको धारा २ अन्तर्गतको अधिकार सुनिश्चित गर्ने र उल्लंघन भएको प्रमाणित भएमा प्रभावकारी तथा प्राप्य उपचार प्रदान गर्ने दायित्वलाई ध्यानमा राख्दै राज्यपक्षले १८० दिनभित्र समितिको दृष्टिकोणलाई कार्यान्वयन गर्न अपनाइएका उपायहरूका बारेमा जानकारी दिनेछ भन्ने चाहना राखेको छ । समितिका धारणालाई प्रकाशन गर्न र आधिकारिक भाषामा अनुवाद गरी त्यसको व्यापक वितरण गर्न समेत राज्यपक्षलाई अनुरोध गरिएको छ ।

(अंग्रेजी भाषामा लेखिएको दस्तावेज मूल दस्तावेज भई अंग्रेजी, फ्रेन्च र स्पेनिस भाषामा स्वीकार गरिएको र साथै साधारणसभामा समितिको वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्दा अरबिक, चाइनिज र रसियन भाषामा पनि प्रस्तुत गरिनेछ ।)

¹⁶ See Communication No. 213/1986, *H.C.M.A. v. The Netherlands*, Views adopted on 30 March 1989, para.11.6; and Communication No. 612/1995, *Vicente et al. v. Colombia*, Views adopted on 29 July 1997, para.8.8.

¹⁷ See Communication No. 1196/2003, *Boucherf v. Algeria*, Views adopted on 30 March 2006, para.11; and Communication No. 1297/2004, *Medjnoune v. Algeria*, Views adopted on 14 July 2006, para.10.